

JUGOSZLÁVIA ELSŐ SZÉTHULLÁSA

Tanulságok a jelenkor számára

MAJOR NÁNDOR

Bori Imrének, tépelődve

1939-ben, miután a Cvetković–Maček-féle megállapodás révén megalakult a Horvát Bánság, mindenki megérthette, hogy mind Nikola Pašić korábbi elképzelése a kiterjesztett Szerbiaként felfogott Jugoszláviáról, mind pedig Svetozar Pribićević elképzelése az integrált jugoszlávság országáról, amelyek közül mindkettő az egységes, osztatlan és központosított állam formájához kötődött, megbukott, s már fel sem támasztható. A szerb politikai elit arra a meggyőződésre jutott, hogy a Horvát Bánság határainak a kijelölése után Szerbia határait is óhatatlanul meg kell jelölni.

Ez a gondolat azért hódított, mert sok szerb bennrekedt a Horvát Bánságban, meg azért is, mert olyan területek is a Horvát Bánsághoz kerültek, amelyeket a háború kezdetén, az akkor még csak Szerbiában, s nem Jugoszláviában gondolkodó szövetségesek Szerbiának ígértek. A szerb politikai elit nem kis része most úgy vélekedett, hogy 1918-ban mulasztás történt: Szerbiának előbb meg kellett volna húznia új országhatárát, s csak ezt követően kellett volna egyesülésre gondolnia a többi délszláv országgal. Akadtak azonban, akik rámutattak, hogy mindaz, amit a szövetségesek Szerbiának felkínáltak – már-mint a Vajdaság, Bosznia és Hercegovina, Montenegró, Dalmáciának fele része, a tengerparttal együtt, Planke szirtjéig – korántsem oldotta volna meg a szerb nemzeti kérdést, hiszen a szlavóniai és a horvát krajínabeli szerbek e térségen kívül rekedtek volna. Viszont ebben a Nagy-Szerbiában sok idegen lakosra is számítani kellett volna. Közben ismeretes volt, hogy Szlavónia és a Horvát Krajina már a történelmi Magyarország keretében is régóta Horvátország szerves részének számított.

A szerb vezető körökben sokan azon méltatlankodtak, hogy a horvátok állítólag már csak a saját Bánságukkal törődtek, s Jugoszlávia sorsa továbbra

sem érdekelték őket. Hovatovább a Bánságot csak a horvát államiság csírájának tekintették, s máris újabb igényekkel hozakodtak elő. A szerbek véglegesnek tekinthető megoldást óhajtottak. Akadtak szerb politikusok, akik emlékeztettek rá, hogy a korábbi horvát nemzeti programok rendre számítottak Boszniára és Hercegovinára, Dalmáciára és az adriai tengerpartra egészen Budváig, Isztriára, sőt Bácska egy részére is. Világos volt: az aspirációk helyel-közzel fedték egymást. Ezért többen figyelmeztettek: a horvátokkal menthetetlenül súlyos összeütközésekre kerül majd sor.

Akadtak azonban szerbiai politikai szerzők, akik kiemelték, hogy a szerbség számára Jugoszlávia, akármilyen legyen is, az egyetlen jó megoldás, mert egyazon államban egészében felöleli őket. Mégis ez volt a lényeg: amíg egységes és központosított marad az ország, a szerbek sehol sem kerülhetnek benne vissza a nemzeti kisebbség státusába. Ki kell módolni – követelték ezek a szerzők –, hogy a szerbek ezt a státust, tekintettel államalkotói érdemeikre, a jövőendő változásoktól függetlenül, Jugoszláviában mindvégig megtarthassák. Ezzel kapcsolatban elhangzottak olyan elvárások is, amelyek szerint a horvátoknak, belátva, hogy a szerbek csak ily módon élhetnek egyazon államban, altruista felbuzdulásból le kellene mondaniuk sajtáságos, különálló törekvéseikről, s be kellene érniük a közös célokkal.

De vajon a horvátok valóban csak a saját ügyükkel foglalkoztak-e? A horvátok voltaképpen csalódottak voltak, és sértve érezték magukat a délszláv egyesülés könyörtelen módja miatt, később pedig tömegesen el voltak keseredve, részben a kegyetlen kormányzási módszerek, részben pedig a szerbiai rezsim komisz unifikáló intézkedései miatt. Az egyesülés módja megfosztotta őket minden reményüktől. Leginkább az bántotta őket, hogy elveszítették a horvát államiságnak még a nyomát is, amelynek fejlesztéséért pedig még a történelmi Magyarország körülményei között is évtizedeken át tántoríthatatlanul küzdöttek. Vagy legalábbis ők ezt gondolták. A horvát politikai elit túlnyomó része már az I. világháború előtt a háromnevű, de egységes délszláv nemzet gondolatát és létét vallotta, amelynek teljes integritásában fel kell szabadulnia, hogy létrehozassa közös államát. Később kiderült, hogy ez hamis elképzelés volt, hiszen már a szerbek is, horvátok is, szlovének is régóta öntudatos, különálló nemzetet alkottak, s már évtizedek óta céltudatos nemzeti programmal is rendelkeztek. Ezért a háromnevű, de egységes délszláv nemzet eszméjét mindhárom nép politikai pártjai saját korábbi nemzeti programjuk hasznára igyekeztek fordítani.

A horvátok a háromnevű, de egységes délszláv nemzet eszméjére hivatkozva már a háború alatt igyekeztek a szövetségesek mellett hadba szállt fél rangjára szert tenni, s evégből Szerbia mibenlétére és azokra a monarchiabeli jugoszláv önkéntes alakulatokra utaltak, amelyek a szerbiai katonaság kötelékében a

szaloniki fronton fegyveres szolgálatot teljesítettek. Szélesebb programja keretében a Jugoszláv Bizottság is tett lépéseket ennek érdekében. Ezt a testületet a monarchiabeli horvátok, szerbek és szlovének Nyugatra emigrált politikusai alakították meg még a háború kezdetén Olaszországban. A horvátok soraiban csak a frankisták köré tömörülő szerény csoport igyekezett a horvát nemzeti kérdést Bécsre támaszkodva, a történelmi Magyarország ellenében, a Habsburg Monarchia triális átszervezésével megoldani. A frankisták azt remélték, hogy a horvát korona alatt egyesíthetik a monarchiabeli összes délszláv tartományokat, sőt a Monarchia Balkánra irányuló expanziós politikájára támaszkodva, amely Olaszország és Németország egyesülése után mind nyilvánvalóbbá vált, további, Szerbia irányában történő terjeszkedésre is számítottak. De a Szerbiával történő egyesülés előestéjén még a frankisták is csatlakoztak ahhoz a politikai tömörüléshez, amely a zágrábi Nemzeti Tanácsban az integrális délszláv egyesülést szorgalmazta.

Az egyesülés dolgában a horvátok és a szlovének 1918-ban két változat mellett kardoskodtak. Mindkettő republikánus és föderalista elképzelés volt. Tervük felettebb sebezhető volt, hiszen Szerbiától, a győztes országtól elvárta volna, hogy váljon meg nemcsak a dinasztiaától, hanem nemzeti monarchiájától is, s ne tartson igényt azokra a területekre se, amelyeket a szövetségesek már 1915-ben megígértek neki. A monarchia ügyében a horvátok készek voltak kompromisszumra is, hiszen a Karadordević dinasztiaát már a Korfui Deklarációban, 1917-ben is elfogadták. A föderáció gondolata azonban a szívükhöz nőtt. Az egyik horvát változat szerint, miután a volt monarchiabeli délszláv tartományok államba tömörültek volna – s ez 1918 októberében Zágrábban meg is történt –, ennek az új államnak dualista föderáció formájában egyesülnie kellett volna Szerbiával. A várakozások szerint ennek az új, közös államnak Zágráb lett volna a központja, s keretében – nagyságuk s népességbeli túlsúlyuk miatt – a monarchiabeli országrészek domináltak volna. Franciaország aszszisztenciája mellett 1918 novemberében, a Genfi Deklarációban, el is fogadtak egy ilyen megoldást, amelyet szerb részről a szorult helyzetbe került Nikola Pašić kormányfő, a volt monarchiabeli délszláv államalakulat nevében pedig a szlovén Anton Korošec elnök írt alá. A szerbiai kormány és a királyi udvar azonban az elképzelést az „osztrák ideológia” csökevényének nyilvánította, s megbotránkozva elvetette a dokumentumot.

A másik horvát változat a történelmi tartományok föderációjaként fogta fel a közös államot, amelyet hat vagy nyolc alapegység alkotott volna, s ezek közé tartozott volna Szerbia is. A föderáció alkotóelemei között Vajdaságot és Macedóniát is szóba hozták. Ezt az elképzelést a szerbiai politikai elit sértőnek tekintette, mert a közös államban Szerbia meg lett volna csonkítva, és ki lett volna egyenlítve olyan „alkotóelemekkel” is, amelyeket Szerbiától

szakították volna el, holott azok – miként mondták – Szerbia elidegeníthetetlen részét képezték. Pedig ez az elképzelés hosszú távon reálisnak mutatkozott. Azt azonban, hogy a Piemont szerepét vállaló, a felszabadítást hőiesen véghezvivő Szerbia az egyesülés ürügyén a közös országban a korábinál kisebbre zsugorodjon, azonfelül pedig a hatalomban csak hatodrészt vagy nyolcadrészt részesüljön, a szerbiai politikai elit hálátlanságnak tekintette.

Szerbia ugyanis már 1914-ben, a Niši Deklarációban Piemont szerepében lépett fel, arra a történelmi küldetésre vállalkozva, hogy a Karadordević királyi ház vezetése alatt fegyverrel felszabadítja a háromnevű, de egységes nemzet minden országát. Nikola Pašić szerbiai kormányfő, a szerb radikálisok vezetője épp a háromnevű nemzet egységére való tekintettel nem látta indokoltnak egy új ország alakítását, hovatovább elegendőnek vélte Szerbia meglévő állami intézményeit kiterjeszteni ugyanennek az egységes nemzetnek minden újonnan felszabadított országára. Pašić kerülte még a „jugoszláv” szó használatát is; úgy vélte, amögött is „osztrák ideológia” rejlik. Csak a szerbek, horvátok, szlovének államáról beszélt. Az országot egységes és központosított monarchiaként képzelte el. Úgy vélte, hogy a szerbeket, a felszabadítóknak kijáró érdemek miatt, vezető szerep illeti meg.

Egy másik elképzelésnek a szerbiai demokraták, még inkább a monarchia-beli szerbek, sőt – kezdetben – a horvát értelmiségiek soraiban is akadtak lelkes hívei. Ez az elképzelés az integrális jugoszlávság eszméjére épült. Hívei Svetozar Pribičević vezetésével úgy vélték, hogy a háromnevű, de egységes délszláv nemzet már élő valóság; a népeket épp csak meg kell szabadítani sajátágaiktól, a „regionális” adottságoktól, hogy az váljon meghatározóvá számukra, ami egységes bennük. Ezt a folyamatot a „törzsi regionalizmus” ellen vívandó könyörtelen küzdelemmel szándékozták előmozdítani, s legjobb eszközüknek ehhez az egységes és centralizált államot tartották. Az egységes és központosított állam eszméje nevében összefogtak Pašić radikálisaival, ezért a „regionalizmus” elleni küzdelmük végül csak a nem szerb népeket sújtotta.

Nehéz elképzelni, hogy a horvátok normális körülmények között elfogadták volna az egyesülésnek azokat a számukra kedvezőtlen feltételeit, amelyeket a szerb kormány erőltetett rájuk. Legsúlyosabban az érintette őket, hogy le kellett mondaniuk a horvát államiságnak még azokról az ismérveiről is, amelyekért a történelmi Magyarország kereteiben keményen és kitartóan küzdöttek. Az Osztrák–Magyar Monarchia széthullásának napjaiban az erőviszonyok a horvátokra nézve kedvezőtlenül alakultak. 1918 végén szembesülniük kellett az Adria felől előretörő olasz expanzionizmussal, az idő szorításában azonban képtelenek voltak hathatós módon megszervezni már proklamált, független, de nemzetközileg még el nem ismert államukat. Nem bizonyult eredményesnek demoralizált közigazgatásuk se, meg zabolátlatlan fegyveres erejük se. A horvátok

nemcsak a biztonság, hanem a közrend fenntartása végett is kénytelenek voltak a szerbiai katonaságtól segítséget kérni. Végül már a szerbiai kormány alig leplezett noszogatására, némely volt monarchiabeli országrészek – például a Vajdaság, az ottani szerbek ad hoc szkupstinájának egyoldalú döntése alapján –, de már horvátországi városok és községek is, Szerbiához történő közvetlen csatlakozásukat proklamálták. Ezt a horvátok figyelmeztetésként fogták fel. A szükség vitte rá őket, hogy noha hátrányosnak tekintették, mégis elfogadják az egyesülés számukra nyomasztó feltételeit. Az egyesülési ünnepség, 1918. december 1-jén, Sándor régens jelenlétében, mégis méltóságteljes volt. Az egyesülésre vonatkozó feliratot a volt monarchiabeli tartományok nevében Ante Pavelić, a Starčević-féle Horvát Jogpárt tekintélyes vezetője olvasta fel. Nem tévesztendő össze azzal a másik Ante Pavelićyal, aki majd másfél évtized múltán, a háttérből, macedón merénylők kezével, Marseille utcáin véget vetett Sándor király életének.

Szerbia vezetőinek törekvései mindazonáltal nem voltak ellentétben a kor szellemével. Az I. világháborút imperiális okokból viselték. A háború során összeomlott két ódon birodalom, Oroszország és az Osztrák–Magyar Monarchia. Épp az a két nagyhatalom, amelyek annak idején egymás közt, saját érdekövezetükként, felosztották a Balkánt. Az előbbi a Balkán keleti része felett dominálva igyekezett kijutni a tengerszorosokhoz, és hatalmába keríteni Konstantinápolyt, az utóbbi meg a Balkán nyugati része felett gondolt dominálni, s Szaloniki kikötőjét vette célba. Ezzel egy időben Törökország is újra vereséget szenvedett, sőt Bulgária is, az egyetlen ország, amely Szerbiával versengve megkísérelte megvetni a lábát a Balkán központi részén.

Két birodalom összeomlása után Szerbia elhivatottnak érezte magát arra, hogy betöltse azt a vákuumot, amely a Balkán térségében jelentkezett. Évszázadok kellenek ahhoz, hogy egy ilyen, megismételhetetlen történelmi lehetőség felkínálkozzon. Szerbia vezetőit nem aggasztotta túlságosan az a körülmény, hogy az új állam lakosságának az összetételében a szerbek száma, miután a szerbiai és a volt monarchiabeli szerbeket összeadták, mintegy negyven százalékot tett ki. Nem vették figyelembe a történelmi Magyarország esetét, amely hasonló nemzeti összetétellel, a szemük láttára hullott szét. Abban bíztak, hogy a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság esetében rokon délszláv törzsekről – vagy nemzetekről? – esik szó, amelyek majd gyorsan egybeolvadnak a szerbekkel, azzal a hősi nemzettel, amely a szaloniki frontot áttörve – miként hangoztatták – megdöntötte az Osztrák–Magyar Monarchiát, és a délszláv törzsek számára meghozta a szabadságot. Szerbia vezetői úgy vélték, hogy most kemény kézzel mielőbb egybe kell olvasztani az országot, és erőt kell gyűjteni a további győzelmekhez. Szemük előtt Szaloniki lebegett, Dušan cár birodalmának egykori gyöngyszeme. Álmukban sem gondoltak arra, hogy a testvéri törzsek

netalán indifferensek lesznek azok iránt a felséges célok iránt, amelyek szerint a Balkán központi részein egy szerb dominancia alatt levő erős államot kell teremteni. Csak némely vezetőnek fordult meg a fejében, hogy a hazán belüli státusuk miatt kicsinyeskedve, talán épp ezek a rokon törzsek fogják meghiúsítani, hogy a szerbek valóra váltsák évszázados álmukat. De a felséges feladatra a rokon törzsek nélkül a szerbek elégtelenek voltak. Egy percre sem ötlött fel bennük, hogy az ő törekvéseik is imperiális jelleget öltenek.

Mindamellett Szerbia politikai elitje úgy érezte, hogy épp folyamatban van az Ilija Garašanin nevével fémjelzett, 1844-beli *Načertanije* utolsó fejezetének az életre keltése. Ezt a dokumentumot két tanulmány előzte meg, amelyeket – egyiket a másik után – Adam Czartoryski herceg diplomatái, illetve ügynökei írtak Garašanin számára. Czartoryski herceg orosz cári külügyminiszter volt, 1830-ban azonban a kegyetlenül elfojtott lengyel forradalom mellé állt, majd Párizsban megtelepedve, saját diplomatáinak valóságos hálózatát tartotta fenn Európa fővárosaiban. Mindezt avégből tette, hogy minden befogható erőt mozgósíthasson Lengyelország ellenségei ellen. Lengyelország akkor fel volt darabolva Oroszország, Németország és Ausztria között. Czartoryski herceg képzeletében az akkor még Törökország vazallusaként tengődő szerbiai fejedelemségnek az volt a küldetése, hogy a Balkánon egyesítse a délszláv népeket, ide érve a bolgárokat is, hogy azután, tekintettel a Török Birodalom fokozatos gyengülésére és elkerülhetetlen kimúlására, egy nagy délszláv államot teremtve, megakadályozza mind Oroszország, mind Ausztria térfoglalását a Balkánon. Czartoryski herceg ennek érdekében – embereinek tanulmányán keresztül – azt tanácsolta a szerbiai fejedelemség vezetőinek, hogy hűvösek s kimértek legyenek mind Oroszországgal, mind Ausztriával szemben, viszont óvatosan s figyelmesen viszonyuljanak a Török Birodalomhoz, amelynek rovására, tárgyalgatások és háborúk kombinációjával, hosszú időn át terjeszkedniük kellene. Czartoryski herceg egy hatalmas délszláv államot szeretett volna látni, amely dominált volna a Balkánon, s a mindegyre gyengülő Török Birodalom erői mellett képes lett volna Oroszország és Ausztria számottevő erőt is lekötni és apasztani. Ezáltal is növekedtek volna a feldarabolt Lengyelország esélyei arra, hogy felszabaduljon. De Czartoryski herceg szerint egy ilyen állam megalkotásának az alfája és omegája minden délszláv népek egyesítése lett volna.

Ilija Garašanin viszont, a szerbiai fejedelemség akkori belügyminisztere, aki széles látókörű és reális ítélőképességű ember volt, kimértebben fogott hozzá a *Načertanije* megrásához. Figyelembe vette a szerbiai fejedelemségben akkor uralkodó viszonyokat. Szerbiát leginkább a saját mindennapi gondjai foglalkoztatták. Felvállalni mások gondját-baját károsnak tartották Szerbiára nézve. Szerbiában a szűkkeblű šumadijai hazafiság dívott, amely elfordult még

a határon túli szerbek ügyes-bajos dolgaitól is. Garašanin nagyvonalúan átvette Czartoryski herceg elképzelését arról, hogy a szerbeknek és Szerbiának rendkívüli küldetése van a Balkánon, de közben a szerbek egyesítését helyezte előtérbe, előbb azokét, akik a Török Birodalomban éltek, azután meg azokét is, akik Ausztriába szakadtak, méghozzá azzal a céllal, hogy feltámasszák Dušan cár középkori szerb birodalmát. Kiemelte, hogy a szerbeknek folyton együtt kell működniük a délszláv népekkel, sőt azt is, hogy a bizonytalan jövőben Szerbia arra is felkészül majd, hogy felszabadítsa őket. Azoknak a feladatoknak a java részét, amelyeket Czartoryski herceg írtnokai az egyesült délszláv népeknek szántak, Garašanin, némi módosítással, a szerbekre hárította. Garašanin azt is méltányolta, hogy Szerbiának mind Oroszországgal, mind Ausztriával szemben fenntartásokkal kell élnie, de ezt megtoldotta azzal, hogy Ausztria elkerülhetetlenül ellensége Szerbiának, Oroszország viszont az egyetlen ország, amelytől Szerbia segítséget is kaphat.

Garašanin projektuma a szerb politikai elit számára az elkövetkező másfél évszázad alatt azzal, hogy nyomatékát folyton összhangba hozták a politikai helyzettel, megbízható irányzékként szolgált. Szerbiában a politikai ügykötők nemzedékei rajta nevelkedtek. Ez a projektum itatta át annak a szerbiai politikai elitnek a gondolkodásmódját is, amely az I. világháborúból épp győzedelmesen került ki. Szilárdan el volt szánva arra, hogy Szerbia balkáni küldetése nevében kemény kézzel unifikálja az új államot, s asszimilálja annak vegyes lakosságát.

Miként alakultak a viszonyok, midőn Szerbia állami szerveinek ingerenciáját kiterjesztették a volt Monarchia országrészeinek területére is? Természetesen a politikai pártok, némi korrekciót leszámítva, rendre saját történelmi tartományukban leltek rá választóikra, hiszen ezek a tartományok képezték az ország reális, történelmileg kialakult szerkezetét, s ezt nem lehetett eltüntetni. A Szerbián kívüli pártok zöme, keményebben vagy lagymatagabban, saját tartományának autonómiájáért küzdött. Mégis, a szerbiai rezsimpártok, a politikai élet korrumpálásával, találtak közöttük maguknak koalíciós partnert az ország unifikálásának politikájához is. Közben az is kiderült, hogy a királyi ház hatalmi ügyekben folyton túllép az alkotmányos kereteken, hogy a kormány háta mögött gyakran a király irányítja a folyamatokat, hogy a parlamenttel mind látványosabban manipulálnak, s a félhomályból mind keményebben intézkedik a Fehér Kéz nevű katonai titkos szervezet is. Ez a szervezet Sándor király személyes uralma – diktatúrája – alatt jut majd döntő szerephez.

De a rezsím az első években az unifikáció és az asszimiláció dolgában a civil közigazgatástól, a katonaságtól, a csendőrségtől, a pénzügyőrségtől, a közoktatási szervektől és a művelődési intézményektől várt legtöbbet. A primitív szerbiai közigazgatás, amely leginkább azzal törődött, hogy az apparátus

hű legyen a szerb ügyhöz, a Szerbiát méreteiben meghaladó új területeken olyan apparátust teremtett, amelyet a korrumpáltság, a tudatlanság és a durvaság ékesített. Néhány hatalmi szervnek kormányrendelettel bővítették a hatáskörét. Például a volt monarchiabeli országrészekben a lakosság egy sor civil jellegű ügyben is a hadbíróóságok illetékessége alá került. A hadbíróóságok a volt Monarchiához tartozó területeken is bevezették a fizikai büntetést, amelyek közül a legviszátaszítóbba a nyilvános botozás és puskatusozás volt. Az erőszak a mindennapos élet részévé vált. A hatóság mindinkább a helyszínen, a bíróságok mellőzésével ítélkezett, mit sem törődve a bizonyítás szükségével. Jovan Cvijić neves szerb tudós, aki ugyancsak sokat fáradozott a háromnevű, de egységes nép egyesítése érdekében, 1921. augusztus 26-án így számolt be kételyeiről egy barátjának: „Félek, ne kelljen optimizmusban helyzetünkre vonatkozólag csalódnom. Úgy tetszik, az a problémánk, ki kell derülnön, vajon el tudunk-e igazgatni egy összetettebb és nagyobb országot, amilyen ez a mi mai országunk.” Svetozar Pribičević pedig, előbb belügyminiszter, majd oktatásügyi miniszter, miután kegyvesztett lett, s kezdetben az országban, később meg külföldre száműzték, ezt írta ezekről az évekről: „1928-ig az unifikált állam híve voltam, és sokat küzdöttem ezért a programért. Úgy gondoltam, hogy szellemileg a közös törvényhozás és közigazgatás hatására közeledik majd a egyesül leggyorsabban népünk. El nem képzelhettem, hogy az unitarizmus a hatalmi központ részéről oly hamar az egész ország kizsákmányolásává, Szerbia politikai dominanciájává korcsosul. Elkerülte a figyelmemet, hogy a szerb bürokrácia teljességgel képtelen olyan állami közigazgatási apparátust létrehozni, amely nélkül egy országot lehetetlen unifikáltan kormányozni és igazgatni. Az egységet nagy rajongással s romantikusan kezdtük erősíteni, s nem törődtünk a gyakorlati kérdésekkel.” Nehéz azonban elképzelni, hogy az unifikálás sikertelenségét épp az elnyomó közigazgatásnak tudhatnánk be; ez a közigazgatás éppenséggel annak a politikának volt a megtestesítője, amely „rajongó” jellege miatt bukásra volt ítéltve.

Az új államhatalom a történelmi tartományok némelyikében már az egyesülést követő napokban élénk ellenállásba ütközött, de Macedóniában és Kosovóban, amelyeket pedig Szerbia elidegeníthetetlen részeinek tekintettek, a politikában is mindkét részről, a hatalmi szervek, de a helyi hatalmasságok részéről is a betyárvilág módszereit alkalmazták. Pontosabban, a rezsim részéről szeretettel alkalmazott terror elkeseredett fegyveres ellenállást, helyi-kezzel gerillaakciókat váltott ki. Kosovóban még felkelést is megkíséreltek kirobbantani. Az albán kaçakok vezetői azokon a területeken, amelyeket ellenőrzésük alatt tartottak – például Srbica vidékén –, arra biztatták a lakosságot, hogy mindaddig, amíg igazságtalanságok történnek velük, ne fizessenek adót, s ne teljesítsenek katonai szolgálatot. Ez az ellenállás csak fokozódott,

amikor a macedón és az albán földbirtokosok kárára földreformot hajtottak végre, amellyel azonban csak azokat a szerb telepeseket ölelték fel, akik a lakosság összetételének a javítása végett – akárcsak a Vajdaságban – a tartományba költöztek. Ez a földreform az albán és a macedón nincsteleneket nem karolta fel. Ellenkezőleg, a rezsim olyan politikát folytatott, amellyel igyekezett minél több albánt kivándorlásra készíteni. Ebben némi sikerrel is dicsekedhetett. Noha Macedóniában is meg Kosovóban is rendesen megtartották a parlamenti választásokat, a szabályozott politikai élethez nem voltak meg a kellő feltételek. Macedóniában az első választásokon a kommunisták kaptak legnagyobb támogatást, Kosovóban viszont a választások a rezsimpártok manipulációira szolgáltak. Macedóniában az ellenállás terrorista formáit a komiték alkalmazták, a nemzeti-forradalmi VMRO-csoportok tagjai, akiknek legismertebb vezetői Todor Aleksandrov, később pedig Vanča Mihajlov voltak. Kosovóban a számos albán kaçakcsoportot a Kosovói Bizottság fogta egybe; e csoportok legismertebb vezetői Azem Bejta, Bajram Curri, Hasan-beg Prishtina, Elez Jusufi voltak. Hivatalos adatok szerint Macedóniában 1911 és 1934 között hovatovább 467 komité támadás volt, amelyek során a rezsim 185 tisztviselőjét ölték meg, 253 emberét pedig megsebesítették. A macedón komiték többi 268 áldozatát civilként vezették. A rezsim által ejtett áldozatokról nincsenek adatok. Kosovóra vonatkozólag egyáltalán semmi hivatalos adat sincs ezekről a harcokról. Feljegyezték, hogy ezekben az első években a volt monarchiabeli történelmi tartományokban sokan nem jelentek meg a sorozásokon, épp a Dél-Szerbiában és az Ó-Szerbiában – ahogyan a szerbiaiak Macedóniát, illetve Kosovót nevezték – gyakorta véghezvitt katonai büntetőexpedíciók miatt. Sokan viszolyogtak a gondolattól, hogy ilyen hajtóvadászatokon részt vegyenek. Életmód és politikai kultúra tekintetében óriási volt a különbség a történelmi tartományok és az ország más részei között, amelyeket a rezsim – unifikációs céljaihoz híven – egybe szándékozott boronálni. Kosovóban a kaçakcsoportokat úgy-ahogy csak 1923-ban eliminálták; az akkori albániai kormány pusztította el őket, amelynek élén Ahmed-beg Zogu állt, a későbbi albán király, akit a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság illetékesei busás jutalom ellenében erre felkérték. Macedóniában a fegyveres politikai terrorizmus csak az 1930-as évek derekán, Sándor jugoszláv király Marseille-ben történt meggyilkolása után szűnt meg.

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság uralkodó köreinek mégis Stjepan Radić, a Horvát Népi Parasztpárt vezetője okozott legtöbb gondot. Radić a legális és legitim politikai küzdelem elveihez tartotta magát, s ennek nevében nem ismerte el az egyesülés aktusának érvényességét. Ezért horvát alkotmányozó parlament összehívását követelte, azt remélve, hogy így majd horvát parasztköz társaságot alakíthat. Ezzel a politikai programmal elnyerte a horvát vá-

lasztópolgárok óriási többségének a támogatását, úgyhogy joggal hangozthatta, hogy nem pusztán egy politikai pártot, hanem egy nemzeti mozgalmat képvisel. Ezekben az években Kelet-Európában elszaporodtak a hasonló parasztmozgalmak, amelyek az igaz nemzeti tudat letéteményesének tartották magukat; a horvát mozgalom ezek között is a legerősebbek közé tartozott. Már az első – a jugoszláv alkotmányozó – parlamenti választásokon, 1920-ban, Stjepan Radić pártja abszolút többséget szerzett Horvátországban, a választók számát tekintve pedig a harmadik párt lett az egész királyság területén. A következő választásokon Stjepan Radić pártja tovább erősödött, s ezt a nagy számú dalmáciai és bosznia-hercegovinai horvát választóknak köszönhette.

Stjepan Radić ezekben az években egy felismeréshez és egy reménységűsugárhoz tartotta magát. Megértette, hogy a háromnevű, de egységes nemzet eszméje – más szóval: az integrális jugoszlávság eszméje – el fog enyészni, egyébiránt pedig azt remélte, hogy a nyugati nagyhatalmak a békekonferencián megzabolázzák a túlkapásokra hajlamos szerbeket, s ez majd kedvezően hat a horvátok ügyére. Fáradhatatlanul magyarázta, hogy a délszlávok nem törzsek, hanem nemzetek, nem képeznek egységes délszláv nemzetet, hanem rokon nyelvűk és rokon népi műveltségük kölcsönösségre utalja őket. Egyetlen délszláv nemzethez egyetlen más európai nemzet sincs közelebb, mint a délszláv nemzetek egymáshoz. De a kölcsönösséggel nem jár szükségképpen egyesülés. S ha sor kerül is egyesülésre, nem kell, hogy az okvetlenül a központosított monarchia formájában történjen.

Bizalmas feljegyzéseiben Stjepan Radić 1919 májusában ezt írta: „Uraink (a horvátok) mindahányan ott tartanak, ahol mi, a parasztpárt, 15 évvel ezelőtt tartottunk. Akkor feltétlenül védelmezni kellett a nemzetiséget, tehát az összetartást, a szerbekkel való egységet, mert felettünk és körülöttünk idegen vad erő tombolt; most sehol sincs idegen erő”. Néhány nappal később, Seton-Watson cikkeit olvasva a magyarországi nemzeti kérdéstről 1908-ból, így fakadt ki: „Megszakad a szívem, midőn látom, hogy ezek a garázda fickók hajszálnyira ugyanazt művelik velünk, amit a magyarok tettek a szlovákokkal; csak hogy nekünk az a bajunk, hogy ezek itt a testvéreink, mi »egyek« vagyunk velük, úgyhogy mindezt fel sem panaszolhatod.” Valamivel később, az integrális jugoszlávság horvát híveivel perlekedve ezt jegyezte fel: „Dr. Laginja naiv azzal az ő kiszólásával: hogy nem akarjuk a svábokat se, meg a magyarokat se. Ma nem erről van szó, hanem hogy nem akarunk Szerbiával sem, hát még alája – és valóban nem akarunk, azaz nem akarja ezt maga a (horvát) nép.” Eközben Radić nemcsak a horvát ügyre gondolt, hanem a társadalom és az állam korszerűsítésére és demokratizálására is. Amikor leánya arra kérte, határolja el magát nyilvánosan a jugoszláv egységes nemzet eszméjétől, így válaszolt neki: „Miért gondolod, te, Milica, hogy írjam le vagy írjam meg ezt és ezt a szerbektől stb. ... mindez felesleges. A Monarchia felbomlása és Németország

katonai összeomlása előtt mindazt le kellett nyelni és türelmesnek kellett lenni, éppenséggel apostoli rajongással; ma új tények vannak körülöttünk, méghozzá nemcsak a botozás, hanem az ósdi szerbiai katonai és bürokratikus korrumpált és összeesküvő rendszer, amely a háború előtt szégyenletes volt, ma meg katasztrofális. Nem arról van szó, akarunk-e mi, horvátok Szerbiával, illetve Szerbia alá, hanem akarunk-e a pacifizmus, illetve a gyakorlatias emberiség új szellemével, a gyakorlatias demokrácia (»szocializmus«) új rendszerével és a gyakorlatias, tudományos, szakszerű közigazgatással (nem bürokratikus sablonokkal)».

Stjepan Radić azt remélte, hogy az antant majd saját érdekében legalább három követelményt támaszt Szerbiával szemben: alkotmányozó nemzetgyűlést, horvát autonómiát és politikai szabadságot, sőt talán még a szerb katonaság Horvátországból való kivonását is megköveteli. Bízott benne, hogy mindezt még a békekonferencia előtt eldöntik. Horvát köztársaság megalkotására törekedett, „tekintet nélkül a szerbekre és a szlovénekre”. A körülmények nyomására azonban, ingadozva is ezekben a viharos években, más lehetőségeket is számításba vett. Még az is felötlött benne, hogy Horvátország francia protektorátus is lehetne, vagy az, hogy Horvátországban, Szlovéniában és Bosznia-Hercegovinában plebiszcitumot rendezhetnének, s annak eredményeképpen megszülethetne „Jugoszlávia mint föderatív parasztköztársaság”. Mellesleg az is megfordult a fejében – ha nem is volt elragadtatva tőle –, hogy Ausztria és Magyarország mellett harmadiknak, Horvátország esetleges a dunai konföderációba is kerülhetne.

Avégből, hogy a gyülekezet határozatát elküldje a párizsi békekonferencia címére, Stjepan Radić 1919. február 3-án Zágábban egybehívta pártjának rendkívüli közgyűlését, amelyen nyilvánosan szándékozta előadni követeléseit. A közgyűlésen hovatovább 5856 küldött jelent meg. Ez alkalommal Stjepan Radić horvát alkotmányozó parlamentet és horvát köztársaságot követelt. Ezt azonban abba az elképzelésbe ágyazta, miszerint hozzák létre „a szerbek, horvátok, szlovének és bolgárok föderatív köztársaságát”, amely természetesen csak a külvilág felé lett volna egységes. A bolgárok csatlakozása tovább csökkentette volna a szerb lakosság arányszámát az új államban, de mivel a szerbek és a bolgárok között egymás után két háború is lezajlott, s a második is a szerbek győzelmével végződött, ilyen összetételű délszláv állam elképzelhetetlen volt. Stjepan Radić nyilván tisztában volt ezzel. A rezsim ennek a közgyűlésnek a határozatát okkal tekintette lázadó dokumentumnak. Ezért a kormány nem engedélyezte a Stjepan Radić részéről pár nappal későbbre, 1919. február 8-ára meghirdetett nyilvános nagygyűlést. A küldötteket a Zággrab felé vezető utakon a rendőrség barikádjai fogadták, amelyeket azonban tömegesen sikerült megkerülniük. Ugyanazon a napon egy petíciót is megfogalmaztak, amelyben

a főbb horvát követeléseket adták elő, ugyancsak a párizsi békekonferenciának címezve. Kérték, hogy ezeket a követeléseket maga Stjepan Radić adhassa elő Párizsban. A petícióra egy hét leforgása alatt 115 167 aláírás került.

Annak ellenére azonban, hogy Stjepan Radićnak képviselői immunitása volt, 1919. március 25-én munkatársainak egy csoportjával, sőt családjá nemely tagjával együtt letartóztatták, s bírósági ítélet nélkül háromszázharminckilenc napon át börtönben tartották. Itt érte a párizsi békekonferencia is 1919 nyarán, amely mély csalódást okozott neki. Politikája illuzorikusnak bizonyult. Csak miután új kormány került hatalomra, 1920. február 27-én helyezték szabadlábra. De alig egy hónapig élvezhette szabadságát, 1920. március 22-én ismét letartóztatták, ezúttal Galdovóban, egy pöttömnyi településen elhangzott beszéde miatt, amelyben monarchiaellenes kijelentések is voltak. Ezúttal bíróság elé került, s kijelentései miatt harminchavi elzárásra ítélték. 1920. november 28-án azonban, tekintettel a jugoszláv alkotmányozó nemzetgyűlés küszöbönálló választásaira, amnesztiában részesült.

Látván, hogy reményei Párizsban szertefoszlottak, Stjepan Radić mind gyakrabban emelte ki a meglevő állam föderatív átalakításának a szükségét. Közben továbbra is Horvátország függetlenségéről ábrándozott. „Számunkra (és a nép számára) a köztársaság és a föderalizmus a legfontosabb, mert a köztársaság = önrendelkezéssel, a föderalizmus = Norvégiával Svédország viszonylatában, és alkalmas pillanatban Norvégiával el Svédországtól (1907)”, írta 1919. december 17-én. A föderalizmust, látni valót, lépésnek tekintette az elszakadás felé. Ezúttal épp csak a Skandinávia és a Balkán közötti különbségről feledkezett meg.

Stjepan Radić csak akkor vált eltökélt föderalistává a meglevő állam kerekeiben, midőn három dolog egybefutott: amikor megvált mindazon illúzióitól, hogy a nyugati hatalmak majd a horvátok érdekében interveniálnak a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban; amikor 1920 elején felfogta, hogy a nyugtalan Horvátországot, miképpen a szerbiai rezsimek sejtetni engedte, érezhetően megtépázva és összezsugorítva – Radić szempontjából: jelentős horvát nemzeti területek feláldozásával – amputálhatnák, és saját sorsára bízhatnák; amikor látván a jugoszláv alkotmányozó parlamenti választásokon elért, rá nézve kedvező eredményt, új utakat keresett a horvát államiság afirmálásához.

Ezeknek a politikai folyamatoknak a hatására az integrális jugoszlávság horvát hívei, akik a Horvát Klubban, illetve a Horvát Közösségben tömörültek, a Radić-párt árnyékába kerültek. A rezsimek izgalomba jött, midőn kiderült, hogy a Horvát Közösség az 1920-as választásokon, Horvátország és Szlavónia területén csak négy képviselői mandátumot szerzett. Ez a körülmény a Horvát Közösséget is törekvéseinek felülvizsgálására készítette. A Horvát Közösség 1921-ben, midőn a horvát, s nem a jugoszláv nemzet számára követelte, hogy

saját sorsáról dönthessen, elindult azon az úton, amely az integrált jugoszlávság eszméjének feladásához vezetett. Ugyanabban az évben, a leendő alkotmányról folyó vita során, a Horvát Közösség, a Horvátország számára korábban követelt autonómia helyett az egész ország föderális-konföderális berendezését követte, kikötve, hogy az alkotmányt a jövőben csak a tartományok jóváhagyásával lehessen megváltoztatni. A rezsimpártok elvetették erre vonatkozó javaslatukat. 1924-ben, midőn Ante Trumbić, az egykori Jugoszláv Bizottság feje is csatlakozott Ivan Lorkovičhoz, a Horvát Közösség hátat fordított a monarchizmusnak is, és republikánus álláspontra helyezkedett. Emellett elvetette a Belgráddal folytatott kompromisszumos politikát is. Ez az integrális jugoszlávság végét jelentette Horvátországban.

Stjepan Radićot, aki időközben ismét börtönbe került, a rezsim épp akkor, 1925-ben vette rá, hogy ismerje el a monarchiát, sőt arra is, hogy tüstént lépjen be a szerbiai radikálisok kormányába. Radić pártja erőteljes szervezetté serdült, s erejét a hatalomban való részvétellel is próbára kellett tennie, viszont a legyengült Horvát Közösség mint koalíciós partner is elvesztette jelentőségét. De nem egész másfél év elteltével, mivel a várt eredmény elmaradt, Stjepan Radić és a rezsim között még ekkeseredettebb szakításra került sor, és ez egyre mélyülő politikai válsághoz vezetett. Amikor ugyanis a rezsim, 1928-ban, új megoldások után kutatva, ejtette Svetozar Pribičevićet, a jugoszláv integralisták vezetőjét, akiről Sándor király korábban azt mondogatta, hogy koronáját két országgal megajándékozta, Pribičević visszatért Horvátországba, szövetségre lépett Radićtal, ifjúkori barátjával, s a föderalizmus, később a republikanizmus pozíciójáról fordult híveivel együtt, a horvátokkal karöltve, a belgrádi rezsim ellen. Tanulságul ott lebegett előtte a Horvát Közösség sorsa meg az is, hogy a horvátok soraiban az integrált jugoszlávság eszméje teljes kudarcot vallott. A rezsim a Paraszt–Demokrata Koalíciót egyszerűen csak „határon túli front”-nak nevezte. Pribičević valamivel később így írta le pálfordulását: „A háború után a belgrádi hatalomtartók, midőn – állítólag – a veszélyeztetett államegységet kellett megmenteni, vagy amikor a »horvát szeparatizmus« ellen kellett küzdeni, folyton a horvátországi szerbekhez fordultak segítségért. De amint úgy ítélték meg, hogy hasznuk származhat abból, ha a horvátokkal akármilyen megállapodásra jutnak, a hivatalos Belgrád könnyű szívvel, minden skrupulus nélkül feláldozta a horvátországi szerbeket, akik ezért vörös posztó lettek a horvátok szemében. Radićtal kötött megállapodásom után a szerb–horvát kapcsolatok megváltoztak, harc helyett szívélyes együttműködésre, jobban mondva szívvel és lélekkel létrehozott egységre került sor. De a helyzet ilyen alakulása miatt a hivatalos Belgrád most azzal vádolja a horvátországi szerbeket, hogy elárulták a szerbséget és a szerb nemzeti gondolatot. A hivatalos Belgrád számára a szerb nemzeti gondolat

abból áll, hogy a Szerbián kívüli szerbeknek közösleges hivatalnokként Szerbia dominanciáját kell szolgálniuk, s közben semmi joguk sincs arra, hogy az állam politikájának kialakításában részt vegyenek, hanem teljességgel alá kell vetniük magukat a hivatalos Belgrád vezetőinek.”

A szerbiai politikai elitet leginkább az ejtette gondba, hogy most már a szerbek között került sor szakadásra. Ezt mindenáron fel kellett számolni. A horvátok az egyesülés előtt, a pillanatnyi erőviszonyok következtében, tehetetlennek látszottak, nem egészen másfél évtized múltán viszont túlságosan erősnek mutatkoztak. Még a szerbek egy részét is megnyerték saját ügyüknek. A szerbiai politikai elit mindezt a horvátok politikai hagyományaival magyarázta: Magyarországon évtizedeken át oppozícióban lévén, a politikát ellenzéki rombolásként fogják fel, s nem ismerik a pozitív, alkotó jellegű, nevezetesen államalkotó viszonyulást. A horvátoknak ezzel az állítólagos képtelenségével igyekeztek indokolni saját politikai dominanciájukat az ország felett.

Ebben a feszült légkörben, 1928. június 20-án dördült el Puniša Račić kosovói szerb radikális képviselő fegyvere a parlament szószékéről, ahonnan öt horvát képviselőt leterített. Közülük ketten, Đura Basariček és Pavle Radić, Stjepan Radić unokaöccse, a helyszínen meghalt. Maga Stjepan Radić pedig, dr. Ivan Pernar és Ivan Gunda társaságában megebesült. Ötven nap múlva, 1928. augusztus 8-án, halálos sebétől, Stjepan Radić is – Zágrábban – meghalt.

Pribičević a horvátok iránti elégtételként azt követelte, hogy a parlamentet, amelyben a büntényt elkövették, oszlassák fel, alakítsanak egy semleges kormányt, és tartsanak végre szabad parlamenti választásokat. Sándor király azonban elutasította, hogy ilyen légkörben választásokat szervezzenek. Tehát a meglevő parlamentet sem oszlathatta fel. Ezzel azt is elutasította, hogy a horvátoknak bármi elégtételt szolgáltasson. Ami még inkább mérgezte a különben is feszült légkört. 1928. augusztus 1-jén, ugyanazon a napon, amelyen régi összetételében egybehívták a meglevő parlamentet, a Paraszt–Demokrata Koalíció nevezetes deklarációt hozott. A deklarációban a Koalíció elutasította, hogy részt vegyen annak a parlamentnek a munkájában, amelyben horvát képviselőket gyilkoltak meg, s avégből, hogy a politikai, sőt állami krízist orvosolják, alkotmánymódosítást és az államnak föderatív alapon történő átszervezését követelte. Amikor hívei ezt a rezolúciót megszavazták, Stjepan Radić már halálán volt. Egy hét múlva meg is halt. A király azonban elvetette még a gondolatát is annak, hogy az országot föderalizálják. Azt állította, hogy a Paraszt–Demokrata Koalíció követeléseit ismertette minden parlamenti párt vezetőségével, s azok a követeléseket kivétel nélkül elutasították. Állítólag így tett Anton Korošec is meg dr. Mehmed Spaho is, a szlovének, illetve a muzulmánok parlamenti pártja nevében. Sándor király ezért Pribičevićnek is meg dr. Vladko Mačeknek, Stjepan Radić utódjának is felkínálta Horvátország

amputációját, mert – miként mondta – nem kívánt a horvátok ellen háborúzni. Ez mindenképpen fenyegetésnek számított. A javaslatot Pribičević is meg Maček is, ki-ki saját meggondolása miatt, elutasította.

A király ezután úgy ítélte meg, elérkezett az idő, hogy a parlamenti pártok túlságosan kiélezett küzdelme és túlzott követelése miatt, nemkülönben az állam oltalma végett, miként mondotta, közötté és népe között most már ne legyenek közvetítők. Rendesen ezt a szóvirágot használják mindazok, akik „személyes hatalmat”, illetve diktatúrát vezetnek be. Sándor király erre 1929. január 6-án szánta el magát. Patetikus jugoszlávság szellemében igyekezett stabilizálni az ország belső helyzetét. Az ország hivatalos nevét Szerb–Horvát–Szlovén Királyságról Jugoszláv Királyságra változtatta. Kijelentette, hogy nemcsak a szerbek, hanem éppúgy a horvátok és a szlovének királya is kíván lenni. Az országot kilenc bánságra osztotta, amelyek révén szétszabdalta az egykori történelmi tartományokat. A bánságok közigazgatási felosztást kaptak, nevüket a rajtuk átfutó folyóktól kapták. Semmivel sem emlékeztethettek az egykori történelmi tartományokra.

Sándor király 1931-ben még alkotmányt is oktrojált az országra, azután meg kváziparlamentet hozott létre. A választásokon csak jugoszláv jellegű pártok léphettek fel; azok, amelyek az ország minden választókerületében tudtak jelöltet állítani. Ezeknek a követelményeknek csak a rezsimpártok tehettek eleget; ennek segítségével a nem szerb és a tartományi jellegű pártokat eliminálták.

Így festett Sándor király jugoszlávsága. Mindennek a Marseille utcáin véghezvitt merénylet vetett véget, amelyben a macedón VMRO tagjai, az akkor már Ante Pavelić vezette, háttérben meghúzódó horvát usztasa mozgalommal együttműködve, megölték Sándor királyt. Ez az Ante Pavelić nem volt azonos azzal az aggastyánnal, aki 1918-ban a volt monarchiabeli országrészek államszervezete nevében felolvasta a Sándor régensnek szánt felterjesztést, hanem egy nála jóval fiatalabb jogász volt, aki 1927-ben a Trumbić-párt listáján, Trumbić mellett egyedül került be a jugoszláv parlamentbe, de aki a horvát képviselők ellen végrehajtott merénylet után tüstént elhagyta az országot, és a jugoszlávellenes horvát emigrációhoz csatlakozott.

Pavle Karadorđević herceg, régens sem talált üdvös megoldást az állam állandósult válságára, aki II. Péter király kiskorúsága idején vette magának a fáradságot, hogy államügyekkel foglalkozzon. Volt némi része abban, hogy 1939-ben megszülessen a Cvetković–Maček-féle megállapodás, amelynek következtében a korábbi Savska Banovina, jól kibővítve, Hrvatska Banovinává alakult, s autonómiát, kormányt és parlamentet kapott. Ez még mindig messze volt az ország föderalizálásától; épp csak a horvátok kaptak autonómiát egy országban, amely továbbra sem változott egységesből összetett állammá. De

már ez a változás is a szerb értelmiségiek heves ellenállásába ütközött, különösen azokéba, akik a Slobodan Jovanović vezette Szerb Művelődési Klub és Belgrádban megjelenő lapja, a Srpski glas köré tömörültek. Szereplésükről szövegünk bevezető részében már beszámoltunk.

Midéz nem akadályozta meg az Első Jugoszlávia széthullását 1941-ben, midőn az ország a hitleri Németország támadásának az áldozatává vált. Az ország egy hét leforgása alatt összeomlott. Mindazonáltal ki kell emelni: az ország nem a belső okok, hanem a külső intervenció hatására roppant össze. Ez volt az alapvető különbség az első, és az ötven év múltán bekövetkező második széthullás között. Jugoszláviát 1941-ben a német, az olasz, a magyar, a bolgár állam között osztották fel, területén megalakult az Ante Pavelić vezette Horvát Független Állam, amely leginkább a quisling Szlovák Köztársaságra emlékeztetett, de a kicsire zsugorodott, német protektorátust elszenvető Szerbia is, melynek élén Nedić tábornok volt. Ez a képződmény viszont leginkább Petain Franciaországára emlékeztetett. Olaszország védnöksége alatt, Jugoszlávia némely részeit is felölelve, megalakult a csatlós Nagy-Albánia; az olaszok Montenegróban is a szakadárságot serkentették. A királyi kormány Nagy-Britanniába emigrált, az országban meg, félig-meddig illegálisításban, a Draža Mihailović vezette Hazai Jugoszláv Katonaság maradt, amelyre később a nyomatékosan szerbiai, csetnik jellegű Ravna Gora Mozgalom épült. Draža Mihailović felkelésével párhuzamosan egy másik felkelés is kibontakozott, amelynek élén a kommunista Josip Broz állt. Ez az utóbbi mozgalom 1943-ban a boszniai Jajcében megalakította a hat köztársaságból álló föderális Jugoszláviát. Az ország sorsa 1944 elején dőlt el, amikor Winston Churchill, Nagy-Britannia miniszterelnöke hátat fordított Draža Mihailovićnak, s a Josip Broz vezette fegyveres harcot vette pártfogásába. A megszálló elleni harc, valamint a szociális forradalom mellett azonban ez a négy év a délszláv népek kölcsönös irtóhadjáratát is képezte.

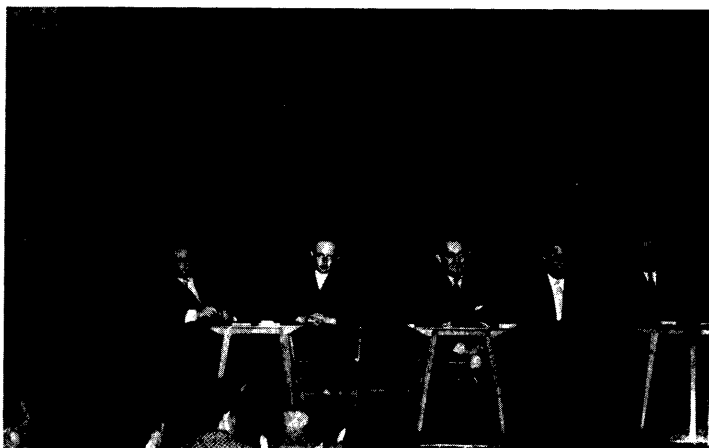
A háború ideje alatt már senki sem gondolt egy központosított és unitarista Jugoszlávia felújítására. Még Draža Mihailović mozgalma is föderációként gondolta Jugoszláviát talpra állítani; három alkotóelemből álló föderációként. Az a térkép ugyan, amelyet dr. Stevan Moljević, a Ravna Gora Mozgalom ideológusa 1941-ben rögtönzött, túlságosan egyoldalú volt: a pöttömnyi Szlovénia és a pici Horvátország mellett Szerbia csaknem elfedte az egész Jugoszláviát. Noha dr. Moljević föderációról beszélt, elképzelése szerint minden maradt volna a régiiben. „A szerbek, akik a Balkánon elsőnek szegültek szembe a germánok nyugatról keletre irányuló betörésével – írta dr. Moljević –, ezzel vezető szerepet érdemeltek ki maguknak a Balkánon. A szerbek erről a vezető szerepről nem fognak s nem is mondhatnak le, maguk miatt se meg a Balkán és annak sorsa miatt se. A szerbeknek be kell tölteniük történelmi küldeté-

süket, s ezt csak akkor tehetik meg, ha a homogén Szerbiába tömörülnek, Jugoszlávia keretében, Jugoszláviát meg átítatják saját szellemiségükkel, s ráütik Jugoszláviára saját pecsétjüket. A szerbeknek hegemoniával kell rendelkezniük a Balkán felett, de ahhoz, hogy hegemoniájuk lechessen a Balkán felett, előtte már hegemoniájuk kell legyen Jugoszláviában.”

Így festett volna Jugoszlávia a Ravna Gora Mozgalom elképzelése szerint. De honnan került volna elő egyszerűben egy homogén Szerbia, midőn Szerbiában már régóta felettébb nagy a nem szerb lakosság részaránya? Dr. Moljević megadta a választ erre a kérdésre is: „A kiköltöztetés és a lakosságcsere, kivált a horvátoké a szerb és a szerbeké a horvát területekről, az egyetlen módja annak, hogy a határok létrejőjenek, és jobb viszony szülessen közöttük . . .” Váteszi szavak voltak. Csak dr. Moljević azt remélte, hogy fél évszázaddal korábban valóra válnak.

Ha megkérdeznének bennünket, vajon az Első Jugoszlávia csupán versailles-i tákolmány volt-e, vagy a délszláv népek valós törekvéseinek a szüleménye, azt válaszolnánk, hogy kétségtelenül volt rá alap a délszláv népek törekvéseiben. A délszláv népek törekvése az Osztrák–Magyar Monarchia széthullásakor – vagy talán már 1918 derekától kezdve – egybeesett az antant törekvéseivel. Noha ez a törekvés az Első Jugoszláviában, megannyi megpróbáltatás következtében, veszített a fényéből, még a II. világháború alatt is érzékelhető volt.

Hátramaradt, hogy áttekintsük, miként és miért hullott szét a Második Jugoszlávia is.

*Irodalmi esten Topolyán az ötvenes évek végén
(Szeli István, Major Nándor, Gál László, Bori Imre és Urbán János)*